

فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی
صفحات ۳۱ تا ۶۰
سال دهم / شماره ۴۰ / زمستان ۱۳۹۱

A Quarterly for Shi'ite Studies
Vol. 10 / No.4
Winter 2012

شیعیان تانزانیا و وضعیت آنان (با تأکید بر شیعیان خوجہ اثنا عشری)

روح الله رنجبر شیرازی / دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ تشیع دانشگاه پیام نور قم
دکتر فاطمه جان احمدی / دانشیار دانشگاه الزهراء

چکیده

سرزمین‌های شرق قاره آفریقا در زمرة مهم‌ترین مناطقی است که از همان نخستین سال‌های ظهور اسلام مورد توجه مسلمانان و شیعیان قرار گرفت و اسلام به آرامی توسط مهاجران مسلمان به مردم این مناطق عرضه شد و مردم آن را پذیرفتند و تا کنون در طول قرن‌ها، تحولات گوناگونی را تجربه کرده‌اند. مذهب تشیع همگام با تاریخ پرپر کت اسلام، در کشور تانزانیا قدمتی دیرینه دارد و شیعیان مهاجر، به‌ویژه شیعیان خوجه اثنا عشری، که پیشینه‌ای در تاریخ هند اسلامی دارند، به عنوان مهاجران بومی شرق آفریقا، نقش مهم و تعیین کننده‌ای در تاریخ و فرهنگ شیعه در این کشور ایفا نموده‌اند. ایشان با بهره‌گیری از شرایط اقلیمی و اقتصادی مناسب منطقه، توانسته‌اند در طول سال‌های متمادی (از قرن ۱۹ میلادی به بعد) ضمن تثبیت و استحکام جایگاه مذهبی، فرهنگی و اجتماعی و اثرگذاری فراوان در عرصه‌های گوناگون محل سکونت خود، عمدت‌ترین و مهم‌ترین عامل گسترش و ترویج مذهب تشیع در بین بومیان سیاپوست این کشور به شمار آیند. نگارنده با حضور در میان شیعیان تانزانیا و زنگبار و مطالعه میدانی وضعیت ایشان در این نوشтар، ضمن یادآوری تاریخ پر عظمت تشیع در این مناطق، وضعیت شیعیان کنونی این کشور را با تأکید بر نهادهای فرهنگی و آموزشی شیعیان خوجه اثنا عشری در احیای این مذهب اسلامی بررسی کرده است.

کلیدواژه‌ها: تانزانیا، زنگبار، تشیع، خوجه.

مقدمه

جهان تشیع به عنوان یکی از مؤلفه‌های مؤثر در مکتب شکوهمند اسلام، نیازمند شناخت و بازبینی عالمانه است تا بتوان در جهت ارتقا و انتشار معارف و عقاید حق آن گام‌های مؤثری برداشت. برای رسیدن به این مهم، شناخت، تجزیه و تحلیل، بررسی و بازشناسی جوامع مذهبی و دینی شکل گرفته در مناطق جغرافیایی گوناگون از پیش‌نیازهای ضروری است. بر اساس کتاب آمار جهان CIA، جمهوری متعدد تانزانیا با بیش از ۴۲ میلیون نفر جمعیت، شامل ۴۵ درصد مسلمان، ۴۰ درصد مسیحی و ۱۵ درصد پیروان آیین‌های بومی و سنتی در قالب ۲۲۴ قبیلهٔ فعال، (www.Cia.Tanzania.org) مهم‌ترین کشور منطقهٔ شرق آفریقاست که ظرفیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قابل توجهی در جذب و پذیرش جریان‌های تاریخی، قومی و اعتقادی گوناگون دارد و از گذشته تاکنون، مأمون خوبی برای مهاجران و اتباع سرزمین‌های دیگر بوده است.

تانزانیا از نقطه نظر دارا بودن جمعیتی مسلمان، دارای ظرفیت‌هایی برای توسعهٔ دین اسلام بوده و یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌ها وجود اقلیت قابل توجهی از شیعیان خوجه اثناشری است که چهره واقعی آنان را تنها با زندگی در میانشان می‌توان شناخت. مطالعهٔ اوضاع اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شیعیان تانزانیا از آن نظر که توانسته‌اند سازوکاری مناسب برای زندگی و همزیستی در کنار سایر ادیان و مذاهب فراهم آورند حائز اهمیت است. به نظر می‌رسد پس از قیام امام خمینی، فرصت مناسبی برای ترویج آموزه‌ها و فعالیت‌های شیعیان سراسر دنیا پیش آمده و این مسئلهٔ جمیعت بیش از دو میلیون نفری شیعیان تانزانیا (نقی‌زاده داوری، ۱۳۸۹، ص ۱۰۹) را به طور مستقیم (شیعیان بومی سیاهپوست) و غیرمستقیم (شیعیان خوجه اثناشری) از انقلاب اسلامی ایران متأثر نموده است.

اتحاد تانگانیکا و زنگبار

جمهوری متحده تانزانیا، که در گذشته و تا پیش از استقلال این کشور (در سال ۱۹۶۴ میلادی)، از دو سرزمین «تانگانیکا» و «زنگبار» تشکیل می‌شد، شامل سرزمین اصلی در شرق آفریقا و جزایر زنگبار، پمبا و مافیا در سواحل شرقی اقیانوس هند است. مساحت این کشور ۹۴۵,۰۸۷ کیلومتر مربع است که قریب ۶۰ هزار کیلومتر مربع آن را دریاچه‌های آب شیرین داخلی تشکیل می‌دهد. تانزانیا در نیمکره شرقی زمین و در پایین خط استوا و شرق آفریقا واقع شده است. (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۸، ص ۱)

بندر دارالسلام پایتخت و بزرگ‌ترین شهر تانزانیا و دومین شهر بزرگ منطقه شرق آفریقاست. این شهر در قرن ۱۹ میلادی توسط سلطان «برفشن» به عنوان پایگاهی برای ورود اعراب به سرزمین اصلی (تانگانیکا) بنا نهاده شد و چون دهکده‌ای ساکت و آرام بود «دارالسلام» نام گرفت. (عرب احمدی، ۱۳۸۴، ص ۳) از دیگر بنادر مهم، می‌توان به بندر زنگبار، تانگا، امتوارا، لیندی و ویته در سواحل شرقی اقیانوس هند اشاره کرد. آروشا، کیگوما، دودوما (پایتخت سیاسی تانزانیا)، پمبا و تابورا از دیگر شهرهای مهم تانزانیاست.

زبان مردم تانزانیا «سواحیلی» است که به عنوان یکی از هفت زبان اصلی دنیا توسط سازمان ملل متحده به رسمیت شناخته شده است. این زبان میراث فرهنگی مسلمانان، اعراب و ایرانیان مهاجر در شرق آفریقاست که به زبان‌های خانواده «بانتو» تعلق دارد. زبان انگلیسی زبان رسمی و آموزشی کشور است و تقریباً تمام مردم آن را می‌فهمند. در زنگبار مردم به زبان‌های عربی، انگلیسی و سواحیلی صحبت می‌کنند.

پس از سال‌ها مبارزات سیاسی، با رهبری شیخ عبید کارومه و جولیوس نایروره با امضای قراردادی در ۲۲ آوریل ۱۹۶۴ دو کشور زنگبار و تانگانیکا با هم متحده شدند و با نام جدید «تانزانیا» (که تلفیق نام هر دو جمهوری است) یک کشور جدید را

تأسیس نمودند. (www.Cia.Tanzania.org) تانزانیا به طور سنّتی، روابط حسن‌های با آمریکا دارد، به گونه‌ای که در مجتمع بین‌المللی این کشور را حیات خلوت آمریکا می‌شناسند. در میان کشورهای اروپایی، حضور انگلیس در این کشور، بسیار پررنگ‌تر از سایر کشورهای است. این کشور از مستعمره‌های قدیمی بریتانیا بوده و زبان انگلیسی نیز به عنوان زبان رسمی و آموزشی تانزانیا محسوب می‌شود. سالانه میلیون‌ها پوند توسط مبلغان و مبشران انگلیسی در این کشور هزینه می‌شود و سفارت‌خانه انگلیس در دارالسلام نیز تقریباً به همان وسعت سفارت آمریکا فعالیت دارد. آلمان، فرانسه، ژاپن و نروژ نیز هر یک طرح‌های بلندمدت و سودآوری برای تانزانیا اجرا کرده‌اند. ضمن اینکه هر یک کمک‌های بلاعوض مهمی نیز به این کشور اعطای نموده‌اند. (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۸، ص. ۸)

با توجه به سابقه چندصد ساله حضور ایرانیان در شرق آفریقا و تانزانیا وجود علیق مشترک فرهنگی، مذهبی و اجتماعی گسترده، تا پیش از انقلاب اسلامی، چندان توجهی به برقراری ارتباط بین دو کشور صورت نمی‌گرفت؛ اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، جولیوس نایروره از اولین رؤسای جمهوری بود که برای دولت وقت ایران پیام تبریک فرستاد. روابط رسمی دو کشور در تاریخ ۲۱ مهرماه ۱۳۶۱ با صدور بیانیه‌ای از سوی وزارت خارجه دو کشور در نیویورک آغاز گردید و در پی آن، سفارت ایران در ابتدای سال ۱۳۶۳ رسمیاً در دارالسلام آغاز به کار کرد. (رنجر شیرازی، ۱۳۸۸)

جزیره زنگبار نیز متعلق به کشور متحده تانزانیا و نام یکی از جزایر مهم و پایتخت دولت فدرال و خودمختار زنگبار است که در ۶۰ کیلومتری سواحل شرقی دارالسلام قرار دارد. زنگبار بخشی از نیمة خودمختار تانزانیا است که شامل مجمع الجزایر زنگبار در اقیانوس هند و تعداد زیادی جزایر کوچک و دو جزیره بزرگ - یعنی جزیره اونگوجا که به صورت غیر رسمی به عنوان جزیره اصلی زنگبار شناخته

می‌شود و جزیرهٔ خواهri آن یعنی پمبای - است. (الصحابی العوتی، ۱۹۷۷) اصطخری در **المسالک و الممالک چنین آورده:**

زنگبار درازترین زمین‌های سیاهان است و به هیچ مملکت نیپوندد، مگر به زمین وحش و حدود آن سوی یمن باشد و سوی پارس و کرمان تا برابر هندوستان. از ایشان ذکری نکردیم به حکم آنکه بهره‌ای نداشت. مردم زنگبار را زیادت هنری و دانشی نباشد و همه مردمان لخت باشند، اما توana و زورناک، و مردمان سپید این قوم را به مدد قوت و پوشش به جاهای دیگر آرند. (اصطخری، ص ۱۰ و ۱۴)

مردم زنگبار از نژادهای آفریقایی بانتو (سیاه)، قبایل شیرازی هادیبو، شیرازی تومباتو، شیرازی پمبای، سوکوبا، ایناموزی، اعراب عمانی الاصل و یمنی و هندیان هستند. (www.CIA.zanzibar.org-2010) جمعیت کنونی جزیرهٔ قریب ۱,۶۵۱,۰۰۰ نفرند که حدود ۹۷ درصد آنها مسلمان هستند. البته تعداد کمی از شیرازی‌ها، بلوچ‌های ایرانی‌تبار هستند و اروپاییان هم به عنوان اقلیت‌های قومی در آن زندگی می‌کنند.

جزیرهٔ زنگبار از مهم‌ترین مراکزی است که در شرق آفریقا با اسلام قرابت چندصد ساله دارد و خدمات گسترشده‌ای نیز به این دین مبین ارائه نموده است. در زنگبار، مساجد فروانی وجود دارد، اما گاهی به دلیل ازدحام جمعیت، مردم در صحن مسجد و کوچه‌های اطراف نیز به نماز می‌ایستند. (ادارهٔ کل اطلاع رسانی مجمع جهانی اهل‌بیت (ع) - الف، ۱۳۸۰، ص ۲۲)

با اینکه مردمان امروزی زنگبار از دو گروه بومی و مهاجر تشکیل شده، اما دو عامل زبان (سواحیلی و عربی) و دین (اسلام) از جمله عوامل استحکام آنان در مسائل اجتماعی است. مهم‌ترین پدیده‌ای که مردم این سرزمین را دارای تمدن و فرهنگ اصیل نموده، مهاجرت شیرازیان ایرانی الاصل است که با سکونت چند صد ساله خود در این مناطق، به نشر اسلام و انتشار اصول مدنی و حقوقی در منطقه پرداخته‌اند که پس از گذشت قرن‌ها نیز هنوز در این کشور کوچک اما کهن اجرا می‌شود. (عرب‌احمدی، ۱۳۸۴، ص ۵۰۲)

تاریخ اسلام و تنشیع در تازه‌انیا

اسلام از همان نخستین روزهای دعوت، به قاره آفریقا راه یافت؛ یعنی از همان زمانی که رسول مکرّم اسلام ﷺ عده‌ای از مسلمانان را به حبشه گسیل داشت. اسلام به دلایلی از جمله همخوانی با سنت‌های آفریقایی و اصول مبتنی بر فطرت پاک و خداجوی، در میان سیاهان بومی با اقبال مواجه شد و این دین به وسیله تجار عرب از قرن دوازدهم میلادی به بعد به این مناطق راه پیدا کرد. بر اساس برخی مستندات تاریخی، مسلمانان مدت زمان کوتاهی پس از رحلت پیامبر ﷺ و در زمان خلفای راشدین، سفرهای تجاری خود را به شرق آفریقا شروع کردند. (Y.Lodhi & Westrn 1996) از اوایل دهه هفتاد قرن اول هجری و در زمان خلافت عبدالملک بن مروان، خلیفه اموی (۷۵-۹۵ق) اولین مهاجرت سازمان یافته مسلمانان به شرق آفریقا صورت گرفت. بلاذری، مؤرخ بزرگ مسلمان در قرن سوم هجری، انگیزه اصلی مهاجران را مخالفت دو تن از رؤسای قبیله «ازد» عمان می‌داند که در پی سرپیچی از بیعت با خلیفه دمشق، دچار خشم وی شدند و توسط حجاج بن یوسف (۷۵ق) سرکوب گشتند و پس از شکست، به شرق آفریقا گریختند. (زکی، ۱۹۵۸، ص ۷۷) چند دهه بعد گروهی از زیدی‌های یمنی نیز، که رهبر خود زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب ﷺ را از دست داده بودند، در پی محیطی آرام، به شرق آفریقا مهاجرت کردند. آنها مردمانی خون‌گرم و صمیمی بودند و به سرعت با بومیان محلی حشر و نشر کردند، به‌گونه‌ای که پس از چند سال، به عنوان یکی از اقوام محلی منطقه شناخته شدند. طبری و مسعودی به مهاجرت این گروه از مسلمان به سواحل سومالی و کنیا در زمان خلافت هشام بن عبدالملک اموی اشاره کرده‌اند. این اعراب مسلمان عمدتاً شیعیان زیدی و از پیروان زید بن علی ﷺ بودند که در سال ۱۲۲ق پس از شهادت زید به شرق آفریقا مهاجرت کردند. (زکی، ۱۹۵۸، ص ۲۳)

مهاجرت ایرانیان شیرازی به سواحل شرقی آفریقا را می‌توان بزرگ‌ترین مهاجرت سازمان یافته و منسجم گروهی از مسلمانان و شیعیان دانست که آغازگر نقش مهمی

در توسعه و گسترش اسلام در تمام مناطق شرق آفریقا شدند. در طی این مدت، اسلام به رشد و توسعه قابل ملاحظه‌ای دست یافت، به گونه‌ای که دهها مسجد در شهرهای ساحلی و زنگبار، تانگانیکا، کنیا و دیگر کشورها احداث شد و ایرانیان (و اعراب) توانستند تجارت و بازرگانی تمام سرزمین‌ها را به دست بگیرند و قضاط مسلمان عهده‌دار امور عرفی و حیاتی بومیان گردیدند. (الفهمی، ص ۴۲) از شواهد تاریخی می‌توان حدس زد که مذهب شیرازیان با اعراب سنّی مذهب مهاجر تفاوت داشته است و با توجه به اینکه سلاطین و شاهزادگان آل بویه شیعی مذهب (زیدیه) بودند، این شیرازیان مهاجر را می‌توان «شیعه» نام نهاد. (عرب‌احمدی، ۱۳۸۵، ص ۲۶۴) آنان یا تقیید و پایبندی کامل به دین اسلام و رعایت اصول و شرایع آن و انجام اقدامات بنیادی همچون ساخت مساجد فراوان، رواج حجاب و بهره‌گیری از تعالیم اسلامی، در امور حکومتی و کشورداری سهم مهمی در پیشبرد دین اسلام دارند. (ابن بطوطه، ۱۳۵۷، ص ۱۷۲)

مورخان، منجمان و جغرافی‌دانان ایرانی و عرب در قرون اولیه اسلامی، عمدتاً سواحل شرق آفریقا را «زنج» نامیده‌اند. مسعودی، (مسعودی، ۱۹۶۵، ص ۲۴۵) الادریسی، (ادریسی، ۱۹۷۰، ص ۵۸) ناخدا بزرگ شهریار رامهرمزی، (رامهرمزی، ۱۳۴۸، ص ۹۰) ابن حوقل، (ابن حوقل، ۱۹۳۸، ص ۱۹) ابن بطوطه، (ابن بطوطه، ۱۳۵۹، ص ۲۵۷-۲۵۹) ابن خلدون مورخ بزرگ مسلمان، (ابن خلدون، ۱۹۸۱، مقدمه) فلقشندي، (فقشندي، ۱۹۶۰، ص ۲۴۰) قزوینی، (قزوینی، ۱۹۶۰، ص ۲۶۶) یعقوبی،^۱ یاقوت حموی، (یاقوت حموی، ۱۹۰۶، ص ۲۸۰) ابوریحان بیرونی، (بیرونی، ۱۹۵۱، ص ۱۰۴) حکیم خوارزمی، (خوارزمی، ۱۹۶۲، ص ۵۲) خواجه نصیرالدین طوسی (که تحیر آمیزترین عبارات را بیان می‌کند و آنان را همچون حیوانات و میمون‌ها می‌داند) (عرب‌احمدی، ۱۳۸۵، ص ۹۶) از جمله دانشمندانی هستند که از این سرزمین (زنگبار) با نام «زنج» یاد کرده‌اند.

۱. یعقوبی، ۱۳۵۶: «همانا مردم خطای گردیده‌اند که پنداشته‌اند چین دورتر است؛ زیرا دریای زنگبار حفیره‌ای گود و پهناور است و موج‌های گران‌خیز دارد، و بادی سخت توفنده، و از عمان تا زنگبار دو ماه راه است.»

بیشتر مسلمانان این کشور از اهل‌سنّت و تابع مذهب شافعی‌اند. طریقت‌های صوفیانه نیز از اواسط قرن نوزدهم میلادی به این کشور راه پیدا کرد. امروزه بسیاری از مسلمانان تانزانیا در جزایر شرقی کشور (زنگبار، پمبا...) مستقرند که تا ۹۸ درصد جمعیت را شامل می‌شوند. تانگا، کیگوما، دارالسلام و لیندی بسیاری از مسلمانان سنّی‌مذهب کشور را خود که به این تعداد می‌توان گروه‌ها و جماعت‌های شیعی را نیز اضافه کرد. اقلیت‌های قادیانیه، احمدیه، یهود، خوجه و آفاخانی از دیگر گروه‌هایی هستند که در کنار اهل‌سنّت در سراسر مناطق پراکنده شده‌اند. در تانزانیا به دلیل نبود تعصّبات مذهبی، مسلمانان در کنار ادیان دیگر با احترام زندگی می‌کنند که البته این موضوع در دارالسلام، پمبا و زنگبار به دلیل کثرت مسلمانان و تعصّبات منطقه‌ای، کمتر به چشم می‌خورد؛ اما حتی این امر نیز مانع وحدت مسلمانان کشور نمی‌گردد. (ادارة کل اطلاع رسانی مجمع جهانی اهل‌بیت [بیت](#)، الف، ۱۳۸۰، ص ۱۶)

شورای عالی مسلمانان (باکوایا)، شورای قرآن تانزانیا (بالوکتا)، شورای عالی سازمان‌های اسلامی (بارازاکو)، مرکز اسلامی و مسجد قبا، جماعت «مزدلفه للتعلیم و التربیة و الثقافة الاسلامیة»، سازمان «منظّمات الدعوة الاسلامیة»، کانون نویسنده‌گان مسلمان و آرشا، شورای مساجد بامیتا، هیأت امنای مسلمانان دانشگاه دارالسلام، جماعت مقارنة الادیان، مرکز اسلامی تانزانیا، سازمان جماعت کوکنی، بنگاه مسلمانان آفریقا، جماعت «رابطة العالم الاسلامی»، شاخه‌های متعدد صوفی، شیعیان هندی الاصل خوجه اثناشری، شیعیان بهرہ اسماعیلی، شیعیان بومی (سیاهپوست) دوازده امامی، آفاخانیان، قادیانی‌ها، وہابی‌ها، فرقه ضالّه بهائیت و ابابضی‌ها (شعبة پیش‌رفته خوارج عمانی الاصل) نیز از دیگر سازمان‌های فعال در تانزانیا هستند که هر کدام برای تبلیغ مذهب خود فعالیت می‌کنند. (ادارة کل اطلاع رسانی مجمع جهانی اهل‌بیت [بیت](#)، الف، ۱۳۸۰، ص ۱۳۷)

شیعیان خوجه اثناعشری

در میان گروه‌ها و اقلیت‌های اسلامی - شیعی موجود در جهان اسلام، گروهی از شیعیان پیرو علی بن ابی طالب^{علیہ السلام} موسوم به «خوجه‌های اثناعشری» در بسیاری از کشورهای جهان، به ویژه در آفریقای شرقی و تانزانیا، زندگی می‌کنند که اصل‌تاً هندی‌الاصل و اهل ایالت گجرات و منطقه کچ هندوستان هستند. این مجموعه شیعی به اصول و موازین مذهبی بسیار پایبند است و از دو طریق به این پایبندی استحکام می‌بخشد: اول گردن نهادن به دستورهای مراجع تقليید خود و دیگری اطاعت از رهبران سیاسی که تحت عنوان «فردراصیون جهانی شیعه خوجه اثناعشری» در لندن و دیگر مناطق دنیا مستقرند. جماعت خوجه اثناعشری به گونه‌ای تربیت شده که رسوخ هر گونه سیاهی در آن و از هم پاشیدگی درونی به حداقل رسیده است و این می‌سر نبوده، مگر با تقویت و تربیت منحصیر به فرد اعضا توسط رؤسا و بزرگان خوجه در سرتا سر جهان و پایبندی و توجه به مسائل آموزشی و اخلاقی خانواده‌ها و دیانت و احترام بیش از حد به مراجع تقليید و آداب و رسوم قوم خود و در عین حال، روحیه انزواطلبی و بسته‌ای که برای نیل به این مهم لازم و ضروری می‌دانند.

خوجه‌های اثناعشری در حقیقت، گروهی انشعابی و بدنۀ جداشده‌ای از اسماعیلیان نزاری (آقاخانیان امروزی) مستقر در هند محسوب می‌شوند. دعوت اسماعیلی نزاری در نیمة اول قرن هفتم / سیزدهم یا شاید هم زودتر به قاره هند برده شد. (دفتری، ۱۳۷۸، ص ۲۴۳) آقاخان محلاتی در سال ۱۸۴۰ به هند آمد. او امامت و پیشوایی اسماعیلی را داشت و چون مردی غیور و شجاع بود، پس از دامادی فتحعلی شاه قاجار، به فکر تصرف دایمی کرمان به عنوان نشیمن‌گاهی برای جایگاه روحانیت این فرقه افتاد و پس از آنکه فهمید این کار می‌تر نخواهد شد به هندوستان و بمبئی گریخت. (ساعی، ۱۳۲۹، ص ۷۲) آقاخان توانست باورهای مردم آنجا را به سمت تعالیم شیعی - اسماعیلی تغییر دهد و نماز، روزه، حج و پرداخت زکات را جزو قوانین آنان درآورد. در سال ۱۲۶۹ق/ ۱۸۳۹م گروهی از نواسماعیلیان خوجه در بمبئی، اقدامات

آفاخان و طرفدارانش را نپذیرفتند و از پرداخت زکات امتناع ورزیدند. این اولین مشاجره بین طرفداران آفاخان در هند بود. بلافاصله پس از آن تمام جماعت رانده شده، که به «برايهای ها» معروف شده بودند، از عضویت فرقه محروم گشتند و آفاخان آنها را سُنّی مذهب خواند. بعدها نیز جوانترها و گروههای پیشوَر جماعت خوجه، که شاهد امتناع همکیشان خود بودند، خواهان بهسازی رفتارهای آفاخان شدند و حتی ادعای الوهیّت او را کفر فرض کرده، از پرداخت عشریه (دسونده) و نذورات دیگر خودداری نمودند. (عرب‌احمدی، در دست چاپ، ص ۱۱)

در اوایل قرن ۱۹ میلادی برخی از خواجه‌ها، که جزو اقلیت جماعت بودند، در همان ایام در گیری با مجموعه اکثریت (آفاخانیان) طی زیارتی در نجف اشرف، با یکی از مجتهدان و علمای بزرگ زمان، حضرت آیة‌الله شیخ زین‌العابدین مازندرانی، دیدار کردند و مهم‌ترین حادثه تاریخ خود را رقم زدند. در آن ملاقات، پس از گفت‌وگوهای بسیار، این مرجع بزرگ متوجه انحراف فکری و جهل ایشان نسبت به احکام و اصول مذهب تشیع شد و در نهایت، بنا به درخواست خودشان، یکی از شاگردان فاضل خود به نام ملا قادر حسین را، که اصالتاً هندی بود، به عنوان مبلغ دینی به هندوستان اعزام نمود. (عرب‌احمدی، در دست چاپ، ص ۱۱)

شیعیان خوجه پس از تحمل سال‌ها تحریم و سختی که بر زندگی و وضعیت معیشتی و عقاید مذهبی‌شان اثرات سوء گذاشته بود و بروز مشکلاتی مانند قحطی و خشک‌سالی، تصمیم به مهاجرت به مکانی جدید گرفتند. در آن زمان، سواحل شرق آفریقا مکان مناسبی برای استقرار آنان در نظر گرفته شد و با توجه به گزارش‌های هندیان ساکن در آن منطقه، تعدادی از این شیعیان در آخرین سال‌های سده ۱۸۰۰ به تدریج، به این سرزمین مهاجرت کردند و در جزایر زنگبار ساکن شدند. (عرب‌احمدی، ۱۳۷۹، ص ۳۷) با توجه به شناخت مردم بومی این مناطق از مذهب تشیع (که قرن‌ها پیش توسط ایرانیان مهاجر از شیراز به آنجا صادر شده بود) و با رونق گرفتن اوضاع تجاری و بهبود وضعیت مالی، شیعیان خوجه به تأسیس مساجد، امام‌باره‌ها، مدرسه‌ها و

حسینیه‌هایی در محل زندگی خود اقدام کردند تا از این راه ارزش‌های اعتقادی خود را تثبیت کنند. آنان پس از تشکیل اجتماعاتی تحت عنوان «جماعت»، به سازماندهی امور خود پرداختند و با استحکام درونی این جماعت‌ها، توانستند در تمام مناطق شرق آفریقا و بعدها در سرتاسر جهان، خود را به عنوان یکی از باثبات‌ترین و مستحکم‌ترین اقیت‌های موجود شیعی دوازده امامی معرفی کنند. جزیره زنگبار نیز، که یکی از مهم‌ترین مراکز ورود اسلام به شرق آفریقا محسوب می‌گردد، اولین شهر سکونت خوجه‌های اثنا عشری معرفی شد. آنان در بد و ورود، این جزیره را به عنوان پایگاه اصلی و مرکز اجتماع خود در نظر گرفتند تا بعدها به عنوان دروازه‌ای برای مهاجرت به سایر کشورهای شرق آفریقا شناخته شود.

زنگبار همچنان به عنوان مرکز اجتماع شیعیان خوجه به شمار می‌رفت تا اینکه پس از انقلاب ملی زنگبار و بعدها اتحاد با تانگانیکا و تشکیل دولت تانزانیا و بر اثر تحریکات سیاسی و فشارهای حزبی جزیره، بسیاری از شیعیان پس از تصرف اموال به دست عمال حکومتی، مجبور به خروج از جزیره شدند و با از دست دادن منازل، مغازه‌ها و کالاهای خود، راهی جز جلای وطن با تمام علله‌ها و دل‌بستگی‌هایشان نداشتند. سرزمین‌های داخلی کشور تانزانیا مانند دارالسلام، باگامایو، لیندی، آروشا، تابورا و کیگوما از جمله مناطقی بود که شیعیان خوجه اثنا عشری با تحمل سختی‌های فراوان و مبارزه با بیماری‌هایی همچون مalaria، به آن مهاجرت کردند و به تدریج جماعت‌خانه‌هایی در این شهرها احداث نمودند.

تشکیلات و سازمان‌های خوجه اثنا عشری

الف. فدراسیون جهانی لندن^۱

مهم‌ترین مقام و نهاد هماهنگ کننده جماعت‌های شیعیان خوجه اثنا عشری و فدراسیون‌های منطقه‌ای، فدراسیون جهانی است. این فدراسیون در لندن و در مرکز

1. The World federation of Khoja Shia Ithna ashari Muslim communities.

منطقه مسلمان نشین «استان مور» واقع است. پس از اینکه جماعت‌های گوناگون و فدراسیون‌های منطقه‌ای مانند فدراسیون آفریقا، فدراسیون اروپا و فدراسیون آمریکا تأسیس شد، شیعیان خوجه اثناعشری برآن شدند نهادی را تأسیس کنند که وظیفه رهبری و سازماندهی تمام جماعت‌ها و فدراسیون‌ها را بر عهده بگیرد. (www.worldfederation.org) اعضا و هیأت رئیسه این فدراسیون هر سه سال یکبار از میان تمام نامزدها، طی یک انتخاب عمومی برگزیده می‌شوند و به صورت کاملاً مستقل از هر نهاد دولتی و سیاسی جهان، مسئولیت ناظارت بر تمام امور و فعالیت‌های فدراسیون‌های منطقه‌ای و جماعت‌های خوجه اثناعشری سراسر جهان را با اهداف کلی (ارتقای سطح مالی اعضاء، تقویت مذهب شیعه اثناعشری، افزایش سطح علمی اعضا و توسعه اجتماعی در قالب کمک به محروم‌ان) بر عهده دارد. (www.worldfederation.org) در حال حاضر، فدراسیون جهانی دارای ۳۰ جماعت عضو در جهان و ۴ فدراسیون منطقه‌ای، و جمعیتی قریب ۵۰۰،۰۰۰ نفر است. (www.worldfederation.org)

ب. فدراسیون منطقه‌ای آفریقا^۱

در ۲۶ می ۱۹۴۶ با تدوین و تصویب قانون اساسی دایم شیعیان خوجه اثناعشری، «فدراسیون شیعه جماعت آفریقا» رسماً با اهداف اولیه ذیل آغاز به کار کرد:

۱. ارتقای سطح آموزشی، اجتماعی و مذهبی جامعه خوجه اثناعشری کشورهای شرق آفریقا؛

۲. ایجاد همکاری و تعامل بین اعضاء (جماعت‌های کشورهای شرق آفریقا) در جهت تشویق و گسترش روحیه التزام و احترام متقابل بر طبق موازین شرع مقدس و با در نظر گرفتن خصوصیات مذهبی و نژادی. (عرب‌احمدی، ۱۳۷۹، ص ۵۷)

اکنون جمعیتی بالغ بر ۱۰-۱۲ هزار شیعه خوجه اثناعشری در کشور تانزانیا زندگی می‌کنند و حیات خویش را در سایه فعالیت جماعات ادامه می‌دهند. (مصطفی‌با حاج محمود کیمچی، ۱۳۸۹)

1.The Wall Federation of Khoja Shia Ithna Ashari

ج. جماعت دارالسلام

بزرگ‌ترین و مهم‌ترین جماعت کنونی شیعیان خوجه اثنا عشری تانزانیا و کلاً سرک آفریقا جماعت شهر دارالسلام، پایتخت تانزانیا، است. دارالسلام به سبب نزدیکی با زنگبار و شرایط یکسان زیست محیطی با آنجا، به عنوان اصلی‌ترین پایگاه این اقلیت مذهبی در سال ۱۹۳۷ رسماً معین گردید. تعداد شیعیانی که اکنون تحت نظر این جماعت زندگی می‌کنند بین ۵-۷ هزار نفرند. این جماعت همواره به عنوان پیشرو و هدایت‌کننده اصلی انتشار دین اسلام و مذهب تشیع در بین مسلمانان منطقه مشهور است و علاوه بر برنامه‌های مذهبی و اعتقادی، فعالیت‌های گسترده اجتماعی، آموزشی و بهداشتی دارد. (مصطفی‌الله حاج محمود کیمچی، ۱۳۸۹)

ریاست جماعت دارالسلام طی آخرین انتخابات، به آقای شیراز والجی،^۱ که از بانفوذترین و برجسته‌ترین رهبران خوجه اثنا عشری تانزانیا و فدراسیون آفریقاست، واگذار شد. این جماعت از بخش‌های کوتناکونی تشکیل شده است که تمام فعالیت‌های خود را در قالب این کمیته‌ها انجام می‌دهد: کمیته تبلیغ، کمیته مسجد و امام‌باره، کمیته محفل عتباس، کمیته زنان، کمیته آموزش و مدرسه، کمیته جوانان و چند کمیته دیگر. همچنین دارای شاخه‌های دیگری است که در عرصه‌های اجتماعی، آموزشی و بهداشتی فعالیت می‌کنند؛ مانند بیمارستان «ابراهیم الحاج»، مرکز «حسینی مدرسه»، مجتمع بزرگ آموزشی «المتنظر»، سازمان «بلال مسلم میشن»، سازمان «ویپاز»، و مجتمع بزرگ آموزشی «ولی عصر (عجل الله تعالیٰ فرجه الشریف)». این جماعت به عنوان قلب تپنده فعالیت‌های شیعیان خوجه اثنا عشری تانزانیا، مدیریت هر یک از بخش‌های مزبور را بر عهده دارد که هر کدام علاوه بر خدمات ارزش‌هایی که به شیعیان و مسلمانان و مردم بومی تانزانیا ارائه می‌دهد، به طور مستقیم و غیرمستقیم، به ترویج، گسترش و استحکام مذهب اهل بیت (علیهم السلام) می‌پردازد.

۱. ایشان فوق لیسانس رشته اقتصاد از دانشگاه کامپلا اوگاندا بوده و دارای گذرنامه انگلیسی و از تجار ثروتمند تانزانیا است (به نقل از مصطفی رنجبر شیرازی، رایزن فرهنگی ج.ا.ا در تانزانیا)

د. جماعت زنگبار

تحریک جامعه شیعیان خوجه اثناعشری تا پیش از انقلاب زنگبار و اتحاد آن با تانگانیکا (۱۹۶۴) ادامه داشت، اما بعدها برای وجود برخی تنگناهای سیاسی و اقتصادی، که منجر به ضبط و توقيف اموال آنان توسط انقلابیان افراطی شد و دولت فدرال منازل مسکونی و تجاری آنان را تصرف کرد، بیشتر شیعیان موطن اصلی و محل اقامت خود را رها کردند، به سایر نقاط جهان از جمله تانگانیکا، دبی، انگلستان، آمریکا، هندوستان و کانادا مهاجرت نمودند و زنگبار را با تمام خاطرات ترک گفتند. در حال حاضر، تنها قریب ۱۰۵-۱۰۳ نفر شیعه خوجه اثناعشری در زنگبار زندگی می‌کنند که غالباً از تجارت قدیمی و اهل بازارند. رئیس جماعت خوجه اثناعشری زنگبار یکی از شیعیان و رجال با نفوذ سیاسی کشور به نام «محمد رضا» است که در آخرین انتخابات ریاست جمهوری (۲۰۱۰) به عنوان نامزد این پست ثبت نام کرده بود. تمام فعالیت‌های شیعیان خوجه اثناعشری زنگبار در دو مسجد «حجۃ» (حجۃ الاسلام) و «قوۃ» (قوۃ الاسلام) خلاصه می‌گردد و امام جماعت و امام جمعه آنان «مولانا سید شمس الدین حسن الزیدی» از روحانیان هندی و عضو جماعت زنگبار است. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، زنگبار، ۱۳۸۹)

ه. جماعت آروشا

در حال حاضر، قریب هزار نفر (۱۸۰ خانوار) خوجه در این شهر زندگی می‌کنند که غالباً از ثروت قابل ملاحظه‌ای برخوردارند و جزو جماعات‌های مهم تانزانیا به شمار می‌آیند. روحیه بی‌تفاوتی، دوری از مسائل سیاسی، عدم اختلاط با شیعیان سیاهپوست و بی‌روی بی‌چون و چرا از قوانین تشکیلاتی از جمله ویژگی‌های این جماعت است. اینان همانند سایر هم‌کیشان خود، دارای مسجد، حسینیه و امام‌بارگاه مخصوص هستند و تمام فعالیت‌های مذهبی را در آنجا برگزار می‌کنند. این شیعیان تحت نظر جماعت خانه آروشا و فدراسیون منطقه‌ای آفریقا اداره می‌شوند و دارای مراکز و مدارس شیعی، درمانگاه و یک بیمارستان تخصصی هستند.

شیعیان تانزانیا و وضعیت آنان (با تأکید بر شیعیان خوجه اثنا عشری) □ ۴۵

مراسم محرم و صفر در آروشا مانند دیگر شهرها با حسّاسیت برگزار می‌شود. در اینجا هم سهم سیاهان آفریقا از این مراسم تنها تماشا و لقمه غذایی بیش نیست. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، آروشا، ۱۳۸۹)

ناگفته نماند که نقش این تشکیلات در حفظ فرهنگ بومی شیعیان و نیز آداب و رسوم مذهبی آنان پراهمیت است. جماعت خوجه تاکنون توانسته است مذهب تشیع را علی‌رغم تهدیدهای سنگین غرب و وهابیت حفظ کند و به آن قوام بخشد و این مرهون زحمات و تلاش‌های روشن‌فکران و مؤمنانی همچون غلام‌حسین مختار، حاج عیّاس نبیسون و مسلم رحمة الله است که با تلاش‌ها و ثروت خویش، به اسلام و تشیع خدمت نموده‌اند. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، آروشا، ۱۳۸۹)

مراکز و مؤسسات وابسته

۱. مسجد شیعیان

مسجد شیعیان خوجه اثنا عشری دارالسلام مرکز اجتماعات و برگزاری مراسم مذهبی شیعیان پایتخت تانزانیا است. این مسجد در مرکز شهر و در کنار مساجد دیگر فرقه‌ها در منطقه «زنکی استریت» واقع شده است. در کنار مسجد، یک امام‌باره و حسینیه بسیار بزرگ چهار طبقه باگنجایش جمیعت ۴-۳ هزار نفر برای مردان، امام‌باره و تالار آموزشی برای بانوان و یک مسافرخانه برای پذیرایی از مهمانان ساخته شده است. امام جماعت و جمعه این مسجد دکتر مولانا مرتضی علی دینا و امام موقّت آن، که در غیاب دکتر علی دینا به امور مسجد می‌پردازد، حجه‌الاسلام شیخ صدر رضی است که هر دو از شیعیان خوجه تحصیل کرده در علوم دینی و اسلامی‌اند. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، دارالسلام، ۱۳۸۹)

مهم‌ترین فعالیت‌های کمیته‌های مستقر در مسجد عبارت است از:

- برگزاری مراسم در مناسب‌های مذهبی؛
- برپایی نماز جماعت و قرائت قرآن به صورت دائم؛

- برگزاری برنامه‌های عزاداری ایام محرم و صفر؛
- برگزاری برنامه‌های گوناگون در شب‌های ماه مبارک رمضان و مراسم احیاء؛
- برگزاری جشن ازدواج و فاتحه‌خوانی مردگان؛
- برگزاری سخنرانی‌های علمی، آموزشی و مذهبی؛
- برگزاری همایش‌های گوناگون جهانی؛
- برگزاری کلاس‌های آموزشی؛ مانند قرآن، عقاید، تاریخ ائمه اطهار، زندگی نامه بزرگان؛
- برگزاری گردش‌های گوناگون؛ مانند «علماء دی»؛
- تهیه و تکثیر نوارهای تبلیغی، صوتی و تصویری؛
- فروش و عرضه محصولات فرهنگی.

۲. مجتمع آموزشی «المتظر»^{۱۷}

مجتمع و آموزشکده «المتظر» زیر نظر فدراسیون آفریقا و با مدیریت جماعت خوجه دارالسلام اداره می‌شود. این مجتمع بزرگ شامل بخش‌های گوناگون آموزشی، مانند پیش دبستان، دبستان، دبیرستان و آموزشکده تربیت معلم است و در شش منطقه دارالسلام و در بهترین و گران‌ترین مناطق این شهر شعبه دارد. اولین و مهم‌ترین مرکز «المتظر» در سال ۱۹۸۴ در سواحل اقیانوس هند، در یکی از بهترین مناطق آب و هوایی توسط شیعیان خوجه مقیم دارالسلام با هدف آموزش و تربیت فرزندان خوجه و آماده ساختن آنان به عنوان عضوی آگاه و عالم به مسائل علمی جامعه تأسیس شد. مجتمع «المتظر» یکی از مهم‌ترین مراکز آموزشی شیعیان خوجه اثناعشری در کشور تانزانیا و کشورهای همسایه است که تحت اشراف نظام آموزشی «کمبریج» لندن و با ثبت رسمی حکومتی، جزو مراکز برتر آموزشی - علمی کشور محسوب می‌گردد. دانش‌آموzan این مراکز از بین فرزندان شیعه خوجه، برخی شیعیان بومی - که از وضعیت مالی بهتری برخوردارند - فرزندان دیپلمات‌های مسلمان حاضر در تانزانیا و حتی فرزندان مسیحی با قوانین خاص آموزشی، که شامل

آزمون کتبی ورودی، مصاحبهٔ شفاهی و تعهدنامهٔ اخلاقی است، انتخاب می‌گردد. تمام هزینه‌های این مرکز توسط جماعت دارالسلام و بخشی از آن هم از شهربههای دانش‌آموzan پرداخت می‌شود. قابل ذکر است که این مجتمع جزو برترین مدارس تانزانیا است و همه ساله از سوی رئیس‌ای جمهور تانزانیا و رهبران عالی رتبه تشویق می‌شود. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، دارالسلام، ۱۳۸۹)

۳. «حسینی مدرسه» دارالسلام

مرکز آموزشی حسینی موسوم به «حسینی مدرسه» یکی از فعال‌ترین مراکز آموزشی مرتبط با علوم دینی و شرعی است که با ریاست الحاج محبوب جعفر سامجی، یکی از اعضای فعال جماعت دارالسلام و از علاوه‌مندان به گسترش مذهب تشیع، اداره می‌شود. این مدرسه مختص آموزش علوم دینی و اخلاقی فرزندان خوجه اثناعشری مقیم تانزانیا است و تمامی فرزندان خوجه، اعم از دختر و پسر، از سطوح ابتدایی تا دانشگاهی به صورت مجزاً و فقط پس از ظهرها با سبک مدیریتی قوی و منظم در آن مشغول به تحصیل هستند. در حال حاضر، ۱۴۰۰ دانش‌آموز دختر و پسر در مدرسه مشغول به تحصیل هستند که پسرها روزهای فرد و دخترها روزهای زوج و فقط عصرها به مدرسه می‌آیند. معلمان این مدرسه پدران و مادران تحصیل کرده خوجه دارای تحصیلات عالی دانشگاهی هستند. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، دارالسلام، ۱۳۸۹)

۴. بنیاد «العترہ» دارالسلام

سازمان «العترہ» - که با عنوانین «بنیاد» و «هیأت» هم شناخته می‌شود - توسط شش نفر از شیعیان خوجه اثناعشری تانزانیا با اهداف اولیهٔ ذیل، کار خود را آغاز کرد:

- گسترش دین اسلام و ابلاغ معارف بر حق شیعی به تمام مسلمانان کشور بدون در نظر گرفتن رنگ، نژاد و قومیّت انسان‌ها؛
- فراهم آوردن امکان تحصیلات علمی و آموزش‌های فنی و حرفه‌ای به‌منظور ارتقای سطح معیشت جوانان؛
- ارائه خدمات پزشکی به افراد ناتوان در مقابله با بیماری‌ها.

اداره مرکزی و مدیریت بنیاد «العتره» در شهر دارالسلام و در منطقه «موروگورو - الهادی» این شهر واقع است. مدیریت این بنیاد را، که با عنوان «کمیته مدیران» شناخته می‌شود، بنیان‌گذاران آن بر عهده دارند که هر ۴ سال یکبار رئیس آن انتخاب می‌شود. مدیر کنونی حاج محبوب جعفر سامجی، از شخصیت‌های فرهنگی شیعیان خوجه تانزانیا است که مدیریت مرکز «حسینی مدرسه» و چند مؤسسه دیگر (دارالترجمه العتره، بخش وب‌سایت، حوزه علمیه، تلویزیون ISBN، بخش نشر و فروش کتاب‌های اسلامی، خدمات ارائه پیام‌های کوتاه) را نیز بر عهده دارد و از مشخصه‌های فکری ایشان لزوم تغیرات اساسی در نوع بینش رهبران خوجه اثناعشری است. (مطالعات میدانی و مشاهدات عیتی، دارالسلام، ۱۳۸۹)

۵. سازمان «بلال مسلم میشن»

شیعیان خوجه اثناعشری پس از استقرار و انسجام جامعه کوچک خود در تانزانیا، مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه ریاضی در این کشور تأسیس کرده و اقدامات ارزش‌داده‌ای برای حمایت و تحت پوشش قرار دادن مسلمانان و شیعیان بی‌پیشاع و کم‌درآمد منطقه انجام داده‌اند. این مؤسسات طی چند دهه گذشته، با هدف معرفی و ترویج مذهب اهل‌بیت^۱ تحت نظرارتنهادهای گوناگون شیعی، از جمله فدراسیون جهانی خوجه، فدراسیون منطقه‌ای آفریقا، جماعت دارالسلام و برخی شیعیان خیر تأسیس شده که از جمله مهم‌ترین آنها، سازمان تبلیغی «بلال مسلم میشن» تانزانیا است.^۲ در اوایل دهه ۱۹۶۰ با ورود علامه سید سعید اختر رضوی، روحانی توأم‌مند و عالم شیعی، به تانزانیا و طرح ابلاغ مذهب تشیع در بین بومیان آفریقایی و با تأکیدهای آیة‌الله سید محسن حکیم^۳ مبنی بر دعوت سیاهان آفریقا به مذهب اهل‌بیت^۴، طرح آزمایشی آن به تصویب جماعت خوجه دارالسلام رسید.^۵ سرانجام، با تلاش‌های بی‌وقفه مرحوم رضوی و تنی چند از بزرگان شیعی، که بعدها اعضای اولیه

۱. سازمان بلال مسلم میشن (Bilal Muslim Mission) با توجه به نام «بلال»، مؤذن سیاهپوست رسول اکرم^ص، این نام را برای خدمت به سیاهان آفریقا برگزیده است.

2. Annual Report 2009, Bilal Muslim Mission Of Tanzania.

و بنیان‌گذاران آن شدند – مانند حاج احمد حسین شریف دُوجی، حاج علی محمد جعفر شریف، حاج فدا حسین عبد الله حمیر و حاج حسین ناصر والجی – این سازمان در سال ۱۹۶۸ تأسیس گردید و در دولت تانزانیا به ثبت رسمی رسید. (عرب‌احمدی، ۱۳۷۹، ص. ۱۱۰) این سازمان بجز بدنۀ اصلی آن، که در منطقه «تمه‌که» دارالسلام واقع است، شعباتی در شهرهای تانزانیا و برخی کشورها مانند زئیر، موریس، اوگاندا و کنیا دارد. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی، تمه‌که، دارالسلام، ۱۳۸۹)

فعالیت‌های این سازمان را می‌توان در چند زمینه خلاصه کرد:

۱. انتشار دو مجله صوت البلال به زبان سواحیلی و النّور به زبان انگلیسی با محتوای اسلامی شیعی که هر دو ماه یک‌بازار توسط مؤسسه چاپ می‌گردد.
۲. آموزش علوم مذهب تشیع به دانش‌آموزان بومی که در رأس فعالیت‌های این سازمان قرار دارد.

۳. دوره‌های آموزش مکاتبه‌ای از راه دور سازمان «بلال مسلم میشن» تانزانیا از سال ۱۹۶۷، همزمان با آموزش علوم اسلامی، دوره‌های آموزش مکاتبه‌ای از راه دور خود را اجرا کرد. هدف از این طرح، آشنایی علاقه‌مندان به علوم اهل‌بیت علیهم السلام بود، که به دلایل گوناگون، امکان حضور فیزیکی در کلاس‌های حوزوی را نداشته‌اند؛

۴. ایجاد کرسی و کمیته بومی‌سازی تبلیغ؛ مسئولان این مؤسسه لازم دانسته‌اند در کنار دیگر فعالیت‌های خود برای گسترش تشیع در بین مردم بومی کشور، افرادی را از خودشان تربیت و به عنوان رهبران دینی و مدیران آینده معرفی کنند تا امر تبلیغ و رهبری را خود بر عهده گیرند.

۵. علاوه بر دوره‌های آموزشی مکاتبه‌ای و حضوری، این سازمان توانسته است از طریق برپایی سخنرانی‌های بزرگ علمی، اسلامی و تخصصی، اقدامات مهمی در جهت گسترش مذهب شیعه انجام دهد.

۶. اعزام مبلغ به روستاهای و شهرها در سراسر کشور و حتی کشورهای همسایه و پرداخت حقوق ماهیانه آنها و حمایت از اشتغال ایشان در مدارس دولتی و غیردولتی، به منظور رشد و توسعه شیعه توسط این سازمان؛
۷. اجرای برنامه‌های آموزشی و تبلیغی در میان زندانیان کشور که با جدّیت و حسّاسیت خاصی دنبال می‌شود؛
۸. برپایی اردوگاه‌های موقّت پزشکی و چشم‌پزشکی در شهرها و روستاهای به صورت رایگان، واکسیناسیون عمومی و مبارزه با مalaria و ایدز؛^۱
۹. احداث مدارس و مساجد در شهرها و روستاهای:
۱۰. توزیع بسته‌های غذایی در بین روستاییان فقیر و کمک به سیل‌زدگان و آوارگان.
- سازمان «بلال مسلم میشن» تانزانیا علاوه بر فعالیت‌های خود، از مراکزی که متعلق به شیعیان بومی تانزانیا است، حمایت می‌کند. این حمایت‌ها به گونه‌های متفاوت، اعم از تأسیس مراکز، اعزام استاد و مدرس، برنامه‌های درسی و حقوق و شهریه‌ها بوده که گاه مورد توجه نهادها و سازمان‌های فعال ایرانی نیز هست.
- (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی تمه که، ۱۳۸۹)

۶. مرکز اهل‌البیت وابسته به مؤسسه «بلال مسلم میشن»

این مرکز متعلق به شیعیان خوجه اثنا عشری و سازمان مستقل بلال مسلم میشن تانزانیا و دارای بخش‌ها و شعبات متعددی همچون حوزه علمیه خواهران و برادران موسوم به «أهل‌البیت للعلوم الاسلامی»، دانشکده تربیت معلم، فرهنگستان آموزش پسران و دختران و بیت السکن «الغدیر» در دارالسلام است. این حوزه در

۱. بیماری مalaria از جمله بیماری‌های شایع در مناطق آفریقایی غیر عربی و شرق محسوب می‌شود. مalaria موجب بزرگ شدن کبد می‌گردد و گفته می‌شود: اثرات آن تا آخر عمر در بدن انسان باقی می‌ماند. این بیماری بر اساس گزارش‌های رسمی، سالانه بیش از یک میلیون نفر را در جهان به کام مرگ می‌برد. پسنه هانوفل ناقل این بیماری است و انسان پس از ابتلا به آن، علایمی همچون تب شدید، بی‌حالی، سردردهای شدید، اسهال، استفراغ و بعض‌اً مرگ دچار می‌شود.

۳۰ سال گذشته، صدھا طلبہ، معلم و مبلغ دینی از شیعیان مستعد آفریقایی الاصل تربیت کرده که نه فقط در تانزانیا، بلکه در دیگر کشورها مانند زیمباوه، کنیا، اوگاندا و موزامبیک مشغول فعالیتند. بخش عظیمی از هزینه‌های «بلال مسلم میشن» را خوجه‌های اثنا عشری شورای عالی شیعیان خوجه تأمین می‌کند و بقیه از تبرّعات و صدقات افراد متدين جمع آوری می‌شود.

مدیریت سازمان «بلال مسلم میشن» دوره‌ای و چرخشی است و اکنون بر عهده آقای شبیر والجی، یکی از شیعیان خوجه اثنا عشری مقیم دارالسلام، و قائم مقام ایشان شیخ مصطفی است. این سازمان بیشتر توان خود را در تبلیغ و آموزش مبلغ دینی صرف می‌کند و تاکنون تعداد قابل توجهی از بومیان سیاهپوست را به مذهب تشیع دعوت کرده است. یکی از نکات قابل تأمل درباره این سازمان، اختلاف نظرهایی است که درباره چگونگی مدیریت و امور تبلیغ در بین بومیان و صرف هزینه‌ها با جماعت خوجه اثنا عشری دارالسلام دارد. هرچند «بلال مسلم میشن» سازمانی مستقل است که توسط همین شیعیان خوجه تأسیس شده، اما با توجه به رویکرد بومی خود، چندان با روحیات صنفی جماعت خوجه همگام نیست و این مسئله اختلافات زیادی را در راه تبلیغ دین ایجاد نموده و بسیاری از اهداف مشترک آنان را تحت الشعاع خود قرار داده است.

۷. سازمان «وپیاز»^۱

سازمان تبلیغات جهانی اسلامی و انسان‌دوستانه شیعیان خوجه اثنا عشری تانزانیا «وپیاز» یکی از مهم‌ترین سازمان‌های تبلیغی – خدماتی متعلق به گروه خودمختار و مستقل برخی شیعیان خوجه است که مدیریت آن تبعیت فدراسیون آفریقا و جماعت دارالسلام و «بلال مسلم میشن» را نپذیرفت و اکنون به عنوان یکی از فعالان جامعه تانزانیا به ارائه خدمات گوناگون آموزشی، بهداشتی و رفاهی می‌پردازد. این

1. (WIPAHS) World Islamic Propagation and Humanitaion Services.

سازمان برای تقویت معیشت و توان علمی مسلمانان و شیعیان فقیر بومی، گام‌های مؤثری برداشته است. این گروه در سال ۱۹۸۳ سازمان «ویپاز» را به ثبت رسمی دولت رساند و عملاً در سال ۱۹۸۷ با تصویب اساسنامه‌ای، عمدۀ فعالیت‌های خود را در دو زمینه متصرکز کرد:

۱. تعلیم و تربیت و ارتقای سطح فکری و عقیدتی مسلمانان بومی منطقه؛
 ۲. کمک به مسلمانان، اعم از شیعه و غیرشیعه در امور مالی و خدمات عام المنفعه.
- این سازمان از سال ۱۹۸۷ طرح‌های بزرگ عمرانی را در زمینه‌های ذیل انجام داد: مسکن‌سازی، مدرسه‌سازی، حفر چاه آب آشامیدنی به‌ویژه در روستاهای^۱ ساخت بیمارستان و درمانگاه‌های موقّت و دائم، ساخت آشپزخانه، ساخت یتیم‌خانه و مهد کودک، ایجاد مدارس آموزشی و تربیتی، توزیع کتاب‌های اسلامی و علمی، برپایی مراسم و مجالس مذهبی و ملی. اکنون «ویپاز» با رویکرده‌ی آموزشی، تمام هم خود را برای تربیت دختران سیاهپوست گذاشته است و این نگاه را از کلام امام خمینی^۲ برگرفته‌اند که فرمودند: «اگر یک زن تربیت شود یک امّت تربیت می‌شود». هزینه‌های سازمان «ویپاز» و تمام مؤسسات تحت پوشش آن، که سالانه چندین میلیون دلار است، توسط شیعیان خوجه سراسر جهان، به‌ویژه آمریکا و انگلیس و از وجودهای خمس پرداخت می‌شود. (مصاحبه با حاج محمود کیمچی، ۱۳۸۹) سازمان «ویپاز» با توجه به شرایط کنونی کشور تانزانیا، دارای بخش‌ها و قسمت‌های گوناگونی است که برخی کاملاً تخصصی اداره می‌شوند و برخی دیگر با صرف هزینه‌های کمتر. این سازمان قصد دارد تمام این بخش‌ها را به بهره‌برداری کامل برساند و علاقه‌مند است این امر را با همکاری مستقیم نهادهای ج.ا.ا. در تمام زمینه‌ها محقق سازد:
- بخش WEC (که ظاهرًا بخش حراست سازمان است)؛

۱. آب سالم آشامیدنی از جمله مشکلات جامعه روسنایی تانزانیا است. در تانزانیا و بسیاری از کشورهای مشابه، برای به‌دست آوردن آب سالم، زنان و دختران مجبورند کیلومترها پیاده‌روی کنند تا شاید ۱۰ لیتر آب را بدون مشکلات بهداشتی و انگلی به‌دست آورند.

- مرکز مهد کودک «ام ابیها»^۱;
- مرکز علی بن ابی طالب^۲;
- مرکز انگلیسی زبان «کیباها»^۳;
- مرکز حضرت فاطمه و مدرسه الزهراء^۴;
- آموزشکده تربیت معلم منطقه ساحلی؛^۵

۸. مجتمع آموزشی ولی‌عصر^۶ کیباها^۷

این مجتمع شبانه‌روزی، که مهم‌ترین بخش سازمان «ویپاز» است، در منطقه کیباها در حومه شهر دارالسلام و در ۳۵ کیلومتری این شهر قرار دارد و سنگ بنای اولیه آن را مرحوم حاج عمر علی جمعه، از علمای تانزانیا، و مرحوم سید اختر رضوی نهاده‌اند. مساحت مجتمع هفتاد هکتار است که اخیراً با دریافت مساعدت‌هایی از خیرین دیگر، زمینی به وسعت ۸۵ هکتار در کنار آن خریداری شده تا در آینده‌ای نزدیک، بزرگ‌ترین دانشکده تربیت معلم شیعی کشور در این محیط تأسیس گردد. این مجتمع شامل ده‌ها خوابگاه، کلاس درس، مرکز اداری - آموزشی، خوابگاه

۱. این مرکز از تمام نقاط پایتخت کودک می‌پذیرد و در حال حاضر، ۵۷ کودک یتیم فاقد پدر و مادر به صورت شبانه‌روز در آن مشغول آموزش هستند. (Nursery school Umme-Abiha)

۲. این مدرسه ۵ مقطع آموزشی و ۲۵۸ دانش‌آموز دارد. در حال حاضر، مدرسه روزانه است، اما به علت تقاضای مکرر، قرار است در سال آینده، شبانه‌روزی شود. سنگ بنای این مدرسه را مرحوم حاج غلام عیاس دینانی نهاده است. (مصالحه با مدرسین مرکز کیباها، Kibaha English (۱۳۸۹) (Medium Primary School

۳. این دو مدرسه به عنوان «حوزه‌های علمیه ویپاز» شناخته می‌شوند که با ۴۹۲ طلبه کار خود را شروع کرده است. انتظار می‌رود تا پایان سال ۲۰۱۱ ظرفیت آن به ۹۰۰ طلبه دختر برسد.

(Lady Fateme (a-s) & Alzahra School)

۴. این کالج ۱۰۸ دانشجو در مقطع A (Grade A)، ۲۸ دانشجو در دوره مقدماتی (Grade B) و

۶۲ دانشجو در دوره Muslim Teachers Certificate MTC (Muslim Teachers Certificate) دارد.

5. Waliul Asr Education Center.

استادان، زمین بازی، حسینیه، مسجد، تالار نمایش و کودکستان است که با ظرفیتی قریب دو هزار نفر، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مجتمع‌های آموزشی کشور تانزانیا محسوب می‌گردد. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی کیباها، ۱۳۸۹)

۹. مرکز امام علی

مرکز علی بن ابی طالب^{علیه السلام} وابسته به مجتمع ولی‌عصر^{علیه السلام} در قطعه زمینی به وسعت ۱۲,۴ هکتار توسط خانواده مرحوم رئیس المبلغین، سید اختر رضوی، و به یادبود پدر و مادر مرحومشان به «ویپاز» اهدا شده است. فاز اول این مرکز، که شامل چهار کلاس درس، یک بخش اداری و یک کتابخانه مجھز است در روز عید مبارکه ۱۵ فوریه سال ۲۰۰۴ شروع به کار کرد، و فاز دوم آن، که شامل ده کلاس درس دیگر و دوازده واحد مسکونی کارمندان است، در سال ۲۰۰۷ توسط دکتر سید محمد رضوی فرزند مرحوم سید اختر رضوی از تورنتو و آیة‌الله سید جعفر سیدانی^۱ تکمیل و راهاندازی شد. این مرکز شامل بخش‌های گوناگونی است؛ از جمله: خوابگاه دانشجویی به مساحت ۱,۰۰۰ متر مربع؛ تالار غذاخوری به مساحت ۵۰۰ متر مربع؛ نمازخانه؛ آشپزخانه؛ مرکز آموزش؛ بخش تربیت معلم؛ بخش مخزن آب در زیرزمینی به گنجایش ۵۰۰ هزار لیتر؛ زمین ورزشی در اندازه ۱۰۰×۱۲۰ متر؛ باشگاه ورزشی چندمنظوره؛ استخر شنا؛ تالار همایش‌ها؛ زمین زراعی برای توسعه کشاورزی (در دست خرید در مجاورت مرکز)؛ بخش صدور گواهی‌نامه تحصیلی «Certificate» و «Diploma» با مجوز رسمی دولت (دانشکده‌های حقوق، مدیریت بازرگانی، کامپیوتر)؛ کرسی مطالعات اسلامی؛ مرکز مطالعات اسلامی که برای تمام دانش آموزان الزامی است و شامل عقاید، اخلاق، تاریخ اسلام، فقه و مبانی قرآن است؛ مرکز برگزاری و اجرای تمام فعالیت‌های اسلامی، وفیات و ولادت‌های ائمه اطهار^{علیهم السلام} و برنامه‌های محرم و صفر و برنامه شب‌های قدر؛ مرکزی برای برگزاری برنامه‌های مذهبی از جمله نماز جماعت، دعاهای روزانه، دعای کمیل، توسیل و ندبه.

۱. نماینده وقت حضرت آیة‌الله سیستانی (دام عزه) در مشهد مقدس.

لازم به ذکر است که مرکز امام علی[ؑ] برای آموزش پسران در نظر گرفته شده، اما به دلیل استقبال خانواده‌های دانش‌آموزان از شیوه‌های تربیتی عالی اسلامی، مسئولان سازمان در نظر دارند با راه‌اندازی مرکزی برای دختران، در آینده‌ای نه چندان دور، آن را به عنوان یکی از قطب‌های دانشگاهی شیعی در تانزانیا، که مهم‌ترین هدف آن ترویج مذهب اهل‌بیت^{علیهم السلام} به وسیلهٔ دو عنصر «آموزش» و «اشغال» و رساندن پیام غدیر و عاشورا و رفع فقر و بهبود معیشت سیاهان است، معرفی نمایند.^۱

شاخصه‌های رفتاری و آیینی خوجه‌ها

ستّت‌گرایی

شیعیان خوجه اثناعشری، که اصالتاً اهل گجرات هندوستان هستند، دارای برخی ویژگی‌ها و خصوصیات اخلاقی و رفتاری‌اند که کمتر در گروه‌های همسان آنها دیده می‌شود. آنان افرادی متدين و متعهد هستند و حیات معنوی خود را در انسجام اجتماعی و رشد و تلاش در عرصه اقتصادی دنبال می‌کنند. شیعیان خوجه اثناعشری با توجه به اصالت هندی خود و با وجود تلاش برای تثبیت هویت دینی و مذهبی‌شان، هنوز بسیاری از آداب و رسوم هندویی را حفظ کرده‌اند. این موضوع را می‌توان از برگزاری مراسم، جشن‌ها، نوع لباس و در مجموع، در تمام رفتارشان به خوبی ملاحظه کرد. بسیار ستّتی فکر می‌کنند و تلاش زیادی به خرج می‌دهند که کودکان خود را با این نوع تفکر تربیت کنند، هرچند جوانان و کودکان تحصیل کرده چندان تمایلی به این ستّت‌گرایی ندارند؛ اما سخت‌گیری پدران در خصوص پذیرش ستّت‌های هندویسم و تأثیر آن بر برخی رفتارهای اسلامی کودکانشان، آنان را در هاله‌ای از نارضایتی نگه داشته است. تبلور این ستّت‌گرایی را می‌توان در مراسم ازدواج آنها به وضوح مشاهده کرد.

۱. نامهٔ حسین کریم، رئیس مدرسه، به رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران حضرت آیة‌الله العظمی خامنه‌ای (دام ظله).

خوراک شیعیان خوجه بسیار سنتی و کاملاً هندی است. غذاهای تند و تیرز سرخ شده با سس‌های متنوع، همراه شیرینی‌ها و شربت‌های گوناگون، که از مشخصه‌های هندوستان است، غذای معمول شیعیان خوجه تانزانیا است. مردان خوجه به لحاظ پوشش هم بسیار سنتی عمل می‌کنند و گاهی در محل کار و حتی منازل، لباس‌های ملّی - مذهبی خود را به تن می‌کنند. رنگ‌آمیزی متنوع لباس‌ها همراه با طلادوزی‌های گران قیمت بسیار مورد توجه شیعیان خوجه شرق آفریقا، بخصوص تانزانیا است. البته دشداشهای عربی عمانی هم، که به نوعی هویت مذهبی آنان را بر می‌انگیزد، مورد توجه بزرگ‌تر هاست.^۱

شیعیان خوجه تانزانیا علاقهٔ فراوانی به صحبت کردن به زبان گجراتی و اردو دارند و این زبان را مهم‌ترین شاخصهٔ فرهنگی - ملّی خود می‌دانند. این زبان بسیار مورد توجه بزرگان و مسترهاست و این علاقه در تمام سخنرانی‌ها و مراسم بهوضوح دیده می‌شود و معتقدند: سنتیه به سنتیه باید به نسل‌های بعد منتقل شود. البته جوانان و تحصیل کردگان جوان چندان علاقه‌ای به زبان مادری خود ندارند و انگلیسی را بر گجراتی ترجیح می‌دهند.

دین‌مداری

یکی از مهم‌ترین و شاید اصلی‌ترین شاخصه‌های شیعیان خوجه اثنا عشری تانزانیا و حتی سراسر جهان پایبندی به دین و قوانین شرعی است. آنان به فرایض دینی خود و دستورات ائمه اطهار^۲ بسیار متعصبانه عمل می‌کنند و حیات معنوی خود را در گرو پایبندی به دین می‌دانند و این موضوع را از دوران کودکی به فرزندان خود می‌آموزنند.^۳

۱. زنان خوجه اصولاً مانتوهای مشکی و تیره همراه با مقنعه‌های بلند به تن می‌کنند. البته چادرهای ملّی ایرانی نیز در میان جوان‌ترها رواج یافته است. (مطالعات میدانی و مشاهدات عینی دارالسلام، ۱۳۸۹)

۲. نگارنده در دوران اقامت در تانزانیا بارها شاهد حضور کودکان خردسال در نماز جماعت و حتی شاهد انجام نمازهای غفیله و نافله توسط این کودکان خردسال بوده است و این نشان از علاقه و تأکید این اقلیت مذهبی به دین دارد.

اهتمام به علم

خوجه‌های اثنا عشری سراسر دنیا و بخصوص، تانزانیا (به عنوان اولین هسته مرکزی تجمع ایشان در دنیا) از لحاظ سطح فرهنگی - علمی و نوع معيشت، از با فرهنگ‌ترین شیعیان جهان به شمار می‌روند. علاقه‌شدید آنان به مطالعه روزنامه‌ها، مجلات گوناگون و کتاب و نیز تأکید زیاد والدین به آموزش‌های علمی کودکان از سنین ابتدایی و هزینه‌های هنگفتی که برای تحصیل فرزندان خود در دانشگاه‌های معتبر اروپا و آمریکا صرف می‌کنند، همه بیانگر این موضوع است. مدارس آموزشی، که در تانزانیا وجود دارد، نمونه بارز علاقه ایشان به امر تحصیل فرزندان است. آموزشکده «المنتظر»، مجتمع‌های ولی‌عصر^۱ و «خاتم الانبیاء^۲» آروشا از بهترین مدارس کشور تانزانیا به شمار می‌آیند که از لحاظ علمی، جزو برترین‌های این کشورند. سیلاس‌های آموزشی، متون و محتوای علمی و دینی مدارس، وجود کتابخانه‌های شخصی و عمومی، کارگاه‌ها و اردوهای آموزشی به سراسر دنیا، دعوت از علما و بزرگان علمی و فرهنگی برای حضور در تانزانیا، برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، که از مهم‌ترین فعالیت‌های جماعت دارالسلام است، همه بیانگر اهمیت آموزش و تعلیم و تربیت فرزندان در میان شیعیان خوجه اثنا عشری دارالسلام است.

عزاداری سنّتی

ماه محرّم در شرق آفریقا، بخصوص تانزانیا و زنگبار، توسط شیعیان خوجه اثنا عشری و بومی منطقه با جدّیت خاصی دنبال می‌شود. این مراسم همه ساله با آغاز سال هجری قمری، در دارالسلام به شکل کامل‌شیعی با این برنامه‌ها برگزار می‌شود: مراسم زیارت عاشورا (صبح‌ها و عصرها) در تمام مساجد و حسینیه‌ها؛ مراسم خاص نوحه‌خوانی و سینه‌زنی؛ برگزاری جلسات سخنرانی مذهبی؛ اطعام عزاداران و بهویژه فقرا (موسوم به «نیاز»)؛ تعطیلی کسب و کار در ایام تاسوعا، عاشورا و اربعین حسینی؛ برپایی نمایشگاه‌های نمادین از صحنه کربلا و تاریخ صدر اسلام؛ دعوت از مبلغان مشهور و خطیبیان بر جستهٔ عالم تشیع برای سخنرانی؛ برپایی مراسم روضه‌خوانی

۱. این موضوع تقریباً در طول سال ادامه دارد و همواره یکی از بزرگان دینی و علمی جهان اسلام به دارالسلام دعوت می‌شود.

توسط زنان شیعی؛ سیاہپوش کردن اماكن مقدس و منازل شخصی؛ برپایی دسته‌های عزاداری در خیابان‌های اصلی شهر؛ ایجاد مکان‌هایی مانند تعزیه‌خانه، ماتم‌سرا و امام‌بارگاه. (رنجبر شیرازی، ۱۳۸۸)

شیعیان خوجه اثناعشری علاوه بر برنامه‌های معمول این ماه، طی چند سال اخیر، تلاش گسترده‌ای برای علمی کردن فرهنگ عاشورا به کار گرفته‌اند. برگزاری همایش‌های علمی (یوم الحسین، علما دی، خمینی دی، غدیر تا کربلا) و دهها همایش و سخنرانی دیگر، نیز دعوت از بزرگان و علمای برجسته در این زمینه، همه نشان از علاقه و عشق وافر ایشان به امام حسین و نوع نگاه علمی‌شان به حادثه عظیم عاشورا دارد.

نتیجه

شیعیان خوجه اثناعشری با بهره‌مندی از امکانات مالی خوب، توانسته‌اند با تمام نقدهایی که متوجه آنان می‌شود، مدیریت سیاسی و فرهنگی تشیع در تانزانیا را در دست بگیرند و با انسجام و حساست مثال زدنی خود، مذهب خویش را در سراسر کشور ترویج کنند. آنان با ظرفیت‌های بالای اقتصادی و تأسیس مدارس و مراکز علمی مذهبی خاص و با تشکیلات اداری قوی و علاقه‌شید، به گسترش آیین‌های مذهبی، مهم‌ترین عامل آشنازی مسلمانان سیاہپوست منطقه با فرهنگ اصیل تشیع در تانزانیا به شمار می‌روند. البته خوجه‌های اثناعشری از نظر بینش سیاسی و مدیریت فرهنگی، دارای ویژگی‌هایی نیز هستند که موجب ضعف عملی و در نهایت، ایجاد شکاف‌هایی در میان سیاهان بومی گردیده‌اند. نوعی محدودیت در دایرة تفکرات فرهنگی - اجتماعی رهبران خوجه به چشم می‌خورد که آنان را صرفاً در محدوده حفظ اصالت‌های نژادی، قومی و منافع تجاری خود نگه می‌دارد. بدین‌روی، چندان تلاشی برای گسترش دامنه وسیع جامعه تانزانیا به سوی رشد و تعالی صورت نمی‌دهند. به همین دلیل، بر اثر تقاضا روشن‌فکری برخی از رهبران خوجه با متأخران سنتی، شکاف‌هایی میان رهبران ایجاد شده که از یکسو، موجب رکود کار فرهنگی، و از دیگر سو، تقویت فعالیت‌های جداگانه در بخش‌های دیگر جامعه گردیده است که پرداختن به این مسائل به مشکلکاری و تجزیه و تحلیل نیاز دارد. با این حال، تلاش شباهه‌روزی این شیعیان فغال برای حفظ و انسجام فرهنگ شیعی با وجود مشکلات فراوان در جامعه تانزانیا، بسیار قابل تحسین است.

منابع

۱. ابن بطوطه، سفرنامه، ترجمه دکتر محمد علی موحد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۹.
۲. ابن خلدون، عبدالرحمان، مقدمه، بیروت، دارالفکر، ۱۹۸۱.
۳. ادریسی، شریف، نزهت المشتاق فی اختراق الافق، بورسیعید، قاهره، مکتبة الثقافه الدينیه، ۱۹۷۰.
۴. ابن حوقل، ابوالقاسم محمد، صورة الأرض، دار صادر، افسط لیدن، ۱۹۳۸.
۵. اصطخری، ابواسحاق ابراهیم، مسالک و ممالک، ترجمه ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۰.
۶. فهمی، عبدالعزیز عبدالسلام، ایرانی‌ها و شرق آفریقا، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۶.
۷. اداره کل اطلاع رسانی مجمع جهانی اهل بیت (ع)، شیعیان تانزانیا، قم، ۱۳۸۰.
۸. اداره کل اطلاع رسانی مجمع جهانی اهل بیت (ع)، (ب)، شیعیان زنجبار، قم، ۱۳۸۰.
۹. بیرونی، ابوریحان، تحقیق مالله‌ند، حیدرآباد دکن، ۱۹۵۱.
۱۰. تقی‌زاده، محمود، گزارشی از آمار جمعیتی شیعیان کشورهای جهان، قم، مؤسسهٔ شیعه‌شناسی، ۱۳۸۹.
۱۱. رامهرمزی، بزرگ بن شهریار، عجائب‌الهن، ترجمه محمد ملک‌زاده، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۸.
۱۲. خوارزمی، ابوجعفر محمد بن موسی، صورة الأرض، لاپیزیک، ۱۹۶۲.
۱۳. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، دوره جدید مباحثت کشورها و سازمان‌های بین‌المللی، کتاب سبز تانزانیا، تهران، ۱۳۸۸.
۱۴. دفتری، فرهاد، مختصری در تاریخ اسماعیلیه (سنت‌های یک جماعت مسلمان)، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، نشر و پژوهش فرزان، ۱۳۷۸.
۱۵. ذ.کی، عبدالرحمان، المسلمين فی العالم الیوم آفریقیة الاسلامیة، قاهره، مکتبة النہضۃ المصیریہ، ۱۹۵۸.
۱۶. ذ.کی، عبدالرحمان، الاسلام و الحضارة العربية فی شرق آفریقا، قاهره، مجلة المصیریه للدراسات التاریخیه، ۱۹۶۷.
۱۷. ساعی، محسن، آفاخان محلاتی و فرقه اسماعیلیه، رشت، روزنامه نسیم شمال، ۱۳۲۹.
۱۸. الصحاری العوتی، سلمة بن مسلم، امارة زنجبار و سلطانین عمان، ۱۹۷۷.
۱۹. عرب‌احمدی، امیر بهرام، تانزانیا سرزمین همیشه سبز، تهران، الهدی، ۱۳۸۴.
۲۰. عرب‌احمدی، امیر بهرام، شیعیان خوجه اثنا عشری در گستره جهان، (در دست چاپ).
۲۱. عرب‌احمدی، امیر بهرام، شیعیان خوجه اثنا عشری در توسعه تمدن و فرهنگ شرق آفریقا، تهران دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵.
۲۲. عرب‌احمدی، امیر بهرام، رساله دکتری جایگاه ایرانیان در توسعه تمدن و فرهنگ شرق آفریقا، تهران.
۲۳. قزوینی، ذکریا بن محمد بن محمود، آثار البلاد و اخبار العباد، بیروت، دار صادر، ۱۹۶۰.

۲۴. قلقشندی، ابوالعتاب احمد بن علی، *صبح الاعشی فی صناعة الانشاء*، قاهره، وزارة الثقافة و الارشاد القوى، ۱۹۶۰.
۲۵. مسعودی، علی بن حسین، *مروج الذهب و معادن الجوادر*، تصحیح شارل بلا، لبنان، جامعة لبنان، ۱۹۶۵.
۲۶. یاقوت حموی، شهاب الدین ابوعبدالله، *معجم البلدان*، قاهره، ۱۹۰۶.
۲۷. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، *البلدان*، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
۲۸. رنجبر شیرازی، مصطفی، *راهبردهای منطقه‌ای روابط فرهنگی ایران و تانزانیا*، دارالسلام، ۱۳۸۸.
۲۹. کریم، حسین، *متن نامه محترمانه به حضرت آیة‌الله خامنه‌ای (رهبر معظم انقلاب اسلامی)*، وپیاز، دارالسلام.
۳۰. گزارش‌های موجود در آرشیو سازمان بلال مسلم میشن، تمہ که، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
31. <http://www.Cia.Tanzania.org>. 2010.
32. <http://www.Cia.Zanzibar.org>. 2010.
33. Y.Lodhi, Abdoul Aziz & Western Lund, David, **Africa Islam In Tanzania**, March 1996.
34. Annual Report 2009, Bilal Muslim Mission Of Tanzania.
35. <Http://www.worldfederation.org>. 2010.
۳۶. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی زنگبار، تیر ۱۳۸۹.
۳۷. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۳۸. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی آروشا، تیر ۱۳۸۹.
۳۹. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی تمہ که، تیر ۱۳۸۹.
۴۰. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی مجتمع المنتظر، تیر ۱۳۸۹.
۴۱. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی مسجد شیعیان خوجه اثناشری دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۴۲. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی سازمان بلال مسلم میشن تانزانیا، تیر ۱۳۸۹.
۴۳. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی سازمان وپیاز و بخش‌های واپسته، تیر ۱۳۸۹.
۴۴. مطالعات میدانی و مشاهدات عینی کیباها، تیر ۱۳۸۹.
۴۵. مصاحبه با حاج محمود کیمجی از تجار و عضو قدیمی جماعت دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۴۶. مصاحبه با مصطفی رنجبر شیرازی رایزن فرهنگی وقت تانزانیا، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۴۷. مصاحبه با مدیران سازمان العترة، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۴۸. مصاحبه با مدیران حسینی مدرسه، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۴۹. مصاحبه با مدیران وپیاز و كالج المنتظر، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.
۵۰. مصاحبه با مدربسان مرکز کیباها، دارالسلام، تیر ۱۳۸۹.